

Influencing variables on happiness education in Islamic culture

Zohreh Oleiaeyee¹

Abstract

This paper describes a Content analysis method to study the variables affecting the study of Happiness in Islamic culture. The statistical society is related to the subject matter of the research, which has been done through targeted sampling. In the descriptive section, the information was collected in a collection and analytical library and recorded in a notebook. In order to answer the research questions, while studying the background, related sources of Islamic happiness and Islamic culture were studied. Findings of the research indicate that prosperity is considered as the ultimate goal that humans seek, It is divided into two imaginary and real forms, And a lot of variables affect it, Including which can be Inheritance; conditions when Coagulation of the sperm; nutrition Environmental factors; education; Self-purification; will; faith; self-knowledge; Compliance with moral virtues; Patterns of happiness in the Qur'an; A lesson from the faces of evil in the Qur'an. Therefore, it is necessary to pay attention to all variables in Islamic culture as an effective factor in the study of prosperity.

Keywords: Effective, variables, Education, Happiness, Islamic Culture.

1. MA in Islamic Education and Orientation, Payam Noor University, arak, Iran. andishe.2006@gmail.com

متغیرهای تأثیرگذار بر تحصیل سعادت در فرهنگ اسلامی

زهرة اولیائی*

چکیده

این مقاله با روش تحلیل محتوا به بررسی متغیرهای تأثیرگذار بر تحصیل سعادت در فرهنگ اسلامی می‌پردازد. جامعه آماری، منابع مرتبط با موضوع تحقیق است که به روش نمونه‌گیری هدفمند انجام شده است. در بخش توصیفی، اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و تجزیه و تحلیل به صورت کیفی و از طریق یادداشت‌برداری صورت گرفته است. برای دستیابی به پاسخ پرسش‌های پژوهش، ضمن مطالعه پیشینه، منابع مرتبط با موضوع سعادت و فرهنگ اسلامی مطالعه گردید. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که سعادت به منزله برترین غایتی که انسان در جست‌وجوی آن است، به دو گونه پنداری و واقعی تقسیم می‌شود و متغیرهای زیادی بر آن تأثیر دارند؛ از جمله: وراثت، شرایط هنگام انعقاد نطفه، تغذیه، عوامل محیطی، تربیت، تهذیب نفس، اراده، ایمان، خودشناسی، ملازمت با فضایل اخلاقی، الگوگیری از چهره‌های سعادت در قرآن، عبرت‌آموزی از چهره‌های شقاوت در قرآن. لذا توجه به همه متغیرها در فرهنگ اسلامی به منزله عامل تأثیرگذار بر تحصیل سعادت، ضروری به نظر می‌رسد.

* کارشناس ارشد تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، اراک.

کلیدواژه‌ها

متغیرهای مؤثر، تحصیل، سعادت، فرهنگ اسلامی.

مقدمه

مقوله سعادت (Happiness) یا خوشبختی یکی از مباحث مهم دینی، فلسفی، کلامی و اخلاقی (اسمخانی و یوسفی، ۱۳۹۴، ص ۵) و از مسائل بنیادین و پرسش‌های دیرینه بشری به شمار می‌آید که با ابعاد مختلفی از زندگی بشر پیوند دارد و لذا از زوایای گوناگونی بررسی شده است (شریعت و شفیع قهفرخی، ۱۳۹۴، ص ۷۵).

سعادت به معنی خوشبخت شدن، نیک‌بخت شدن، خوشبختی، نیک‌بختی و ضد شقاوت است (عمید، ۱۳۷۹، ص ۷۸۹) و یکی از پایه‌های اساسی اخلاق و از جمله مسائل مهم و اساسی در زندگی انسان است. علی‌رغم اینکه بیشتر انسان‌ها برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند، در تعریف و تفسیر آن عقیده مشترکی ندارند و سعادت در فرهنگ‌ها و ملت‌های مختلف مصداق‌های متفاوتی دارد؛ اما قدر مسلم این است که سعادت از جمله تجربیات شهودی است که برای افراد حاصل می‌شود؛ یعنی امری است که انسان آن را کسب نمی‌کند، بلکه به‌طور ذاتی در نهاد هر انسانی وجود دارد. انسان‌ها فقط باید آن را جست‌وجو کنند و به‌وسیله آن استعداد‌های خود را به فعلیت برسانند و به آن هدفی که می‌خواهند برسند (ویسی و حسن‌زاده، ۱۳۹۵، ص ۵).

مفهوم سعادت در بین مشاهیر و فلاسفه غرب به شکل‌های مختلف بیان شده است که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: اسپینوزا (Spare nose)، سعادت را نتیجه یک زندگی عقلانی دانسته است و افلاطون (Plato)، با در نظر گرفتن جامعه آرمانی خود، سعادت جامعه را به مراتب مهم‌تر از سعادت فرد ذکر می‌کند و می‌گوید هر کس در طلب خیر و سعادت دیگران باشد، بالاخره سعادت خودش را هم به دست خواهد آورد (ذوالفقاری، ۱۳۸۵، ص ۳۱۱-۴۴۵).

دیگر گرایان (Altruism) نیز بر این باور بودند که انسان باید خود را فدای سعادت دیگران کند، تنها با این فداکاری است که می‌توان به آرامش رسید و سعادت گرایان (Eudemonism) اعتقاد داشتند که آرامش و نیک‌بختی را باید در لذت روحانی جست. لذت‌گرایان جسمانی بر این عقیده بودند که باید به لذات جسمانی روی آورد و خوشبختی را در لذایذ مادی جست و لذت‌گرایان روحانی، خوشبختی و آرامش را محصول لذات معنوی می‌دانستند. به اعتقاد کلییان ریاضت‌گرا، سعادت با اعراض از علائق دنیوی به دست می‌آید و رواقیان (گروهی دیگر از ریاضت‌گرایان) سعادت و خوشی را امری درونی انگاشته‌اند (دادبه، ۱۳۸۳، ص ۱۸۷-۱۹۴).

سعادت، برترین غایتی است که انسان در جست‌وجوی آن است (فتحعلی‌خانی و دیگران، ۱۳۹۰، ج ۱: ص ۱۰۸). سعادت به دو گونه پنداری و واقعی تقسیم می‌شود. اموری چون علم، ثروت، عزت و خوش‌گذرانی، هرگاه برترین غایت انگاشته شوند، مصادیق سعادت پنداری هستند. سعادت واقعی آن است که حقیقتاً شخص پس از رسیدن به آن، غایتی دیگر را فرا روی خود نیند و در جست‌وجوی آن برنیاید (فارابی، ۱۹۸۷م، ص ۸۰؛ همو، ۱۳۶۳، ص ۱۰۶-۱۰۷).

سعادت واقعی از نظر خواجه نصیرالدین طوسی، لذت خالص است و به هیچ‌گونه رنج و آلمی آمیخته نیست. امری ثابت، پایدار و تغییرناپذیر است و تقلب احوال مردمان و گردش روزگار و مشکلات و مصائب در آن تأثیر نمی‌گذارد (طوسی، ۱۳۸۷، صص ۸۸ و ۹۳). جاحظ، سعادت را نیل به لذت‌های روحانی و حصول کمال معرفت دانسته است (فتحعلی‌خانی و دیگران، ۱۳۹۰، ج ۱: ص ۴۲).

محقق نراقی، سعادت حقیقی را معارف حق و اخلاق طیب معرفی کرده که مطلوب ذاتی انسان است (نراقی، بی‌تا، ج ۱: ص ۳۷-۳۹). علامه طباطبایی، سعادت را قرب الهی می‌داند. وی عمل انسان را در کنار معرفت و ایمان، راه رسیدن به سعادت بیان می‌کند (موسوی و اکبریان، ۱۳۹۰، ص ۸). ابن‌سینا، مبحث سعادت را از بهجت

و لذت شروع می‌کند و لذت را در حقیقت دریافتن و رسیدن به چیزی از آن حیث که مقدمه کمال و خیر سعادت است، می‌داند و معتقد است انسان به بهجت و سعادت می‌رسد که برای نفس کامل انسان بعد از فنای بدن ثابت می‌شود (قاسمی اوزان و خزائی، ۱۳۹۱، ص ۵). به تعبیر علمای اخلاق، سعادت حقیقی آن است که انسان از نظر اخلاق فاضله و ملکات راسخه و اعمال و رفتارش به مقامی از معنویت و کمال برسد که هیچ عاملی نتواند ظاهر یا باطنش را تغییر دهد (بهشتی و دیگران، ۱۳۸۸، ج ۴: ص ۲۱۵). منظور از سعادت و خوشبختی در این پژوهش، سعادت حقیقی و به‌طور کلی شامل سعادت دنیوی و اخروی است.

پژوهش‌هایی نیز درباره «سعادت» صورت گرفته است؛ از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به تحقیقات صادقی و مهدوی‌نژاد (۱۳۸۹)، بابایی و محمدی (۱۳۹۰)، صبری و علوی (۱۳۹۴)، میرزاییگی و فروهی (۱۳۹۶)، اربابیان و زمانی (۱۳۸۹)، ارمندیانی و اصغرپور (۱۳۹۶)، تقی‌زاده و حسینی شاهرودی (۱۳۸۸)، غیبی و شمالی (۱۳۹۰)، اسمخانی و یوسفی (۱۳۹۴) اشاره کرد.

با توجه به آنچه گذشت، تحقیق حاضر به دنبال پاسخ این سؤال است که متغیرهای تأثیرگذار بر تحصیل سعادت در فرهنگ اسلامی چیست؟
برای پاسخ‌گویی به این سؤال، ابتدا به سؤال‌های زیر پاسخ داده شد:

۱. منظور از سعادت چیست؟
۲. متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت از منظر آیات و روایات اسلامی چیست؟
۳. متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت از منظر دانشمندان مسلمان چیست؟

روش پژوهش

طرح پژوهش، جامعه آماری و نمونه‌گیری: پژوهش حاضر از نوع کیفی است و با روش تحلیل محتوا انجام شده است. در این پژوهش، اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و سپس، تحلیل داده‌ها با رویکرد تحلیل محتوا طی هفت مرحله

صورت گرفته است. واحد تحلیل در تحقیق حاضر، تحصیل سعادت است و نمونه‌ها به‌طور هدفمند انتخاب شده‌اند. تحقیق، دو منطقه محتوایی تحصیل سعادت در آیات و روایات اسلامی و تحصیل سعادت در آراء دانشمندان اسلامی را در بر می‌گیرد و مقوله‌ها شامل دو مقوله متغیرهای تأثیرگذار بر تحصیل سعادت در آیات و روایات اسلامی و متغیرهای تأثیرگذار بر تحصیل سعادت در آراء دانشمندان اسلامی می‌شوند.

روش اجرا

برای دستیابی به پاسخ پرسش‌های پژوهش، ضمن مطالعه پیشینه، کتاب‌هایی که درباره عناصر موضوع حاضر تألیف شده بود، بررسی شد. سپس، منابع و متون اسلامی که با موضوع سعادت و فرهنگ اسلامی پیوند داشتند، مطالعه شد. مبنای کار در پژوهش حاضر، گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و از طریق یادداشت‌برداری است.

پس از آن، با تکیه بر سؤال پژوهش، متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت و خوشبختی استخراج و با توجه به آیات و روایات و نظر دانشمندان مسلمان تحلیل شدند و نتایج به‌شکل توصیفی بیان گردید. قابلیت اطمینان یافته‌ها از نظر اعتبار، اعتماد، انتقال و تصدیق، با انتخاب شیوه کتابخانه‌ای و مطالعه آثار متعدد با نمونه‌ای مناسب، جمع‌آوری داده‌ها تا حد اشباع نظری اطلاعات و همچنین، تفسیر منطقی داده‌ها با حفظ هسته اصلی متن در واحد معنا و توجه به درجه تغییر داده‌ها طی زمان و مقایسه آن با پیشینه موجود، ارزیابی شد.

یافته‌های پژوهش

با مطالعه و تحلیل محتوای مطالب و مضامین مربوط به سعادت و خوشبختی در اسناد بررسی شده، برای تسهیل دسترسی به حجم گسترده داده‌ها، مستندات به‌اختصار در قالب جداولی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

جدول ۱، نمونه‌ای از آیات و روایات مرتبط با سعادت و خوشبختی را بر اساس آیات قرآن و احادیث پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام نشان می‌دهد.

جدول ۱. متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت از منظر آیات و روایات و منابع اسلامی

منبع	متغیرها در آیات و روایات و منابع اسلامی
(رفیعی و اعرافی، ۱۳۹۰، ج ۳: ص ۱۶۳)؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۳۷، ص ۳۷۹)؛ (حقی البروسوی، ۱۴۰۵، ج ۱: ص ۱۰۴)؛ (غزالی، ۱۴۰۱ق، ج ۲: ص ۴۱)؛ (مجلسی، ۱۳۸۷، ص ۲۰)؛ (شرفی، ۱۳۷۷، ص ۵۴)؛ (محمدی اشتهاردی، ۱۳۸۷، ص ۵۰-۵۱)؛ (هود: ۲۶-۲۷)	<p>وراثت از همان آغاز تکوین جنین در رحم مادر، نمود می‌یابد و زمینه سعادت یا شقاوت هر کس در همان دوران جنینی رقم می‌خورد. خوی نیکو، نشان وراثت نیکوست.</p> <p>پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «چه بسا نگون‌بختی که نیک‌بخت می‌شود و ای بسا نیک‌بختی که نگون‌بخت می‌گردد». همچنین، می‌فرماید: «برای نطفه‌های خود گزینش کنید؛ چراکه رنگ کشنده است».</p> <p>رسول اکرم ﷺ، به شدت از ازدواج با دختران زیبایی که شرافت خانوادگی نداشته باشند و در خانواده‌ای بد رشد کرده باشد، برحذر داشته‌اند و می‌فرمایند: «دنیا میدان اجناس گوناگون است، بهترین جنس آن، زن صالحه و پاک‌دامن است».</p> <p>اشاره به داستان حضرت نوح علی‌ه السلام که از خداوند خواست کسی از کافران که به راه هدایت نرفتند، بر جای نگذارد تا دیگر نسل پلید کار و ناسپاس زاده نشود.</p> <p>حضرت نوح علی‌ه السلام، قوم گنه‌کار خود را این‌گونه نفرین کرد: «پروردگارا، احدی از کافران را روی زمین مگذار؛ چراکه اگر آن‌ها را زنده بگذاری، بندگان را گمراه می‌کنند و جز نسلی گنه‌کار و کافر به وجود نمی‌آورند».</p>
(جاهد، ۱۳۹۱، ص ۳۶۰)؛ (مصباح الجنان به نقل از کلینی، ۱۳۶۳، ص ۱۰۳۴)؛ (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۲۰،	<p>پیامبر اکرم ﷺ خطاب به حضرت علی علی‌ه السلام فرمود: «یا علی جان، در شب سه‌شنبه جماع کن که اگر فرزندی به هم رسد، بعد از سعادت، اسلام او را روزی شود و دهانش خوشبو و دلش رحیم و دستش جوانمرد و زبانش از غیبت و بهتان پاک باشد». همچنین، فرمود: «در</p>

منبع	متغیرها در آیات و روایات و منابع اسلامی
<p>ص ۲۵۰-۲۵۶؛ (صناعی، ۱۳۶۱، ص ۱۴۱-۱۴۴)؛ (مجلسی، ۱۳۸۷، ص ۲۸)</p>	<p>شب دوشنبه جماع کن که اگر فرزندی به هم رسد، حافظ قرآن و راضی به قسمت خدا باشد». همچنین، نتیجه آمیزش در شب عید فطر را فرزندی که شر بسیار رساند، آمیزش در زیر درخت میوه‌دار را موجب فرزندی جلاد، کُشنده مردم یا رئیس و سرکرده ظالمان، آمیزش در میان اذان و اقامه را باعث زاده شدن فرزندی که در خون ریختن بی‌باک است، آمیزش در روز آخر ماه شعبان و آمیزش در سفر سه‌روزه را موجب تولد فرزندی که یاور ظالمان است؛ حاصل آمیزش بر پشت‌بام را فرزندی منافق، ریاکار و بدعت‌گذار و آمیزش در ساعت اول شب را موجب تولد فرزندی ساحر و جادوگر که دنیا را به آخرت بفروشد، بیان کرده‌اند. امام جعفر صادق <small>علیه السلام</small> نیز نگفتن «بسم الله» در وقت آمیزش را موجب شراکت شیطان و در نتیجه، تولد فرزندی که دشمن اهل بیت <small>علیهم السلام</small> خواهد بود، می‌دانند.</p>
<p>(مجلسی، ۱۳۸۷، ص ۵۸)؛ (همو، ۱۳۸۲، ج ۱۰۰، ص ۲۷)؛ (جاهد، ۱۳۹۱، ص ۳۴۷-۳۵۳)؛ (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۲۹۱)</p>	<p>خداوند می‌فرماید: «به عزت و جلالم سوگند، هر زنی که تازه زاییده، اگر رطب بخورد، فرزند او را بردبار و صبور گردانم». حضرت محمد <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small> می‌فرماید: «به زن باردار، در آن ماهی که باید بزاید، خرما بدهید؛ زیرا فرزند او بردبار و پرهیزکار خواهد شد». همچنین، می‌فرماید: «از غذای اضافی پرهیزید که قلب را پرقتسوت می‌کند و از اطاعت حق، تنبل می‌سازد و گوش را از شنیدن موعظه، کر می‌کند». امام صادق <small>علیه السلام</small> در روایتی درباره اینکه چرا خداوند خون را حرام کرده است، می‌فرماید: «اینکه خداوند خوردن خون را حرام کرده، به دلیل آن است که سبب جنون و سنگ‌دلی و کمی رأفت و مهربانی می‌شود... تا آنجا که ممکن است فرزند یا پدر و مادرش را به قتل برساند».</p>
<p>(نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲)؛ (سوره ص: ۷۱-۸۳)؛ (مآئده: ۲۷-۳۰)؛ (مجلسی،</p>	<p>برای شما در سرنوشت امت‌های گذشته، عبرت‌هاست... اصحاب رس که پیامبران را کشتند و سنت‌های آنان را پایمال و رسوم زورگویان را بر پا کردند، کجایند؟...</p>

منبع	متغیرها در آیات و روایات و منابع اسلامی
<p>۱۳۸۲، ج ۱۱: ص ۲۳۰؛ (یونس: ۹۲)؛ (هود: ۲۶- ۲۷)؛ (طبرسی، ۱۳۵۱، ج ۵: ص ۵۴۰-۵۴۳)؛ (هود: ۸۱- ۸۳)؛ (اعراف: ۸۴)</p>	<p>در قرآن کریم، نمونه‌هایی از چهره‌های شقاوت - مانند ابلیس، قایل، فرعون، پسر نوح <small>علیه السلام</small>، اصحاب فیل، قوم عاد و قوم لوط - برای عبرت‌آموزی و دوری از رذایل معرفی شده‌اند.</p>
<p>(مریم: ۱۶-۱۴)؛ (یوسف: ۱-۱۱۱)؛ (کهف: ۹-۲۷)</p>	<p>در قرآن کریم، چهره‌های سعادت - مانند لقمان، طالوت، مریم <small>علیها السلام</small>، حضرت یوسف <small>علیه السلام</small>، و اصحاب کهف - برای الگوقراردادن طالبان راه سعادت بیان شده‌اند.</p>
<p>(بهشتی، ۱۳۹۰، ج ۵: صص ۲۰۷، ۲۴۵ و ۲۰۲)؛ (فیض کاشانی، ۱۴۰۱ق، ج ۲۲: صص ۸۴۷-۸۴۹)</p>	<p>والدین و مربیان باید کودک و نوجوان را از کودکی با فرمان خدا آشنا سازند و آنان را عادت دهند که از چشمان خود مراقبت کنند و به نامحرم نگاه نکنند. همچنین، خود الگو باشند و آن‌ها را از خطرهای چشم‌چرانی آگاه سازند. به آن‌ها، به‌ویژه به دختران، محبت کنند تا از طنازی، مبدل‌پوشی و خودنمایی جنسی آن‌ها و فاسد کردن جامعه پیشگیری کنند (البته بعضی از زنان و دختران برای جلب توجه و بدون انگیزه جنسی طنازی می‌کنند). بوسیدن کودک، در آغوش کشیدن و ابراز محبت به او، دارای حدود و مشخصی است و باید به گونه‌ای باشد که موجب برانگیختگی جنسی او نشود. امام صادق <small>علیه السلام</small> می‌فرماید: «پسر بچه، دختر بچه شش‌ساله را نبوسد و زنان نیز از بوسیدن پسر بچه هفت‌ساله پرهیزند»؛ «نباید دختر بچه شش‌ساله بیگانه را در آغوش بگیرد یا در دامان خود بنشاند یا او را ببوسد». حضرت امام رضا <small>علیه السلام</small> می‌فرماید: «وقتی دختر بچه به شش‌سالگی رسید، مردان بیگانه نباید او را در آغوش کشند و ببوسند».</p>
<p>(بقره: ۵۱ و ۱۲۹)؛ (شمس: ۹)؛ (اعلی: ۱۴)؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۳۷، ص ۱۸۳، ح ۳۴۶۹)؛ (مجلسی، ۱۳۸۲،</p>	<p>در آیه ۵۱ سوره بقره خطاب به مسلمانان آمده است: «ما به سوی شما پیامبری فرستادیم تا با تلاوت آیات الهی شما را از آلودگی‌ها پاک سازد». در آیه‌ای دیگر، خداوند بر فرستادن رسولان خویش برای تزکیه بشر بر آنان منت نهاده است. در آیه ۱۲۹ سوره بقره نیز ابراهیم</p>

منبع	متغیرها در آیات و روایات و منابع اسلامی
ج ۷۴: ص ۱۸۵	<p>عائشاه و اسماعیل علیهما السلام، از خداوند تقاضای فرستادن رسولانی می‌کنند که نسل و ذریه آنان را از آلودگی‌ها پاک کند.</p> <p>ترکیه نفس موجب رستگاری فرد در دنیا و آخرت است.</p> <p>حضرت علی علیهما السلام می‌فرماید: «خوشبخت‌ترین مردم در دنیا کسی است که از آنچه می‌داند برای زیان‌آور است، دوری کند و بدبخت‌ترین آنان کسی است که از هوای نفس خود پیروی کند.</p> <p>هیچ کس جز با اطاعت خدا خوشبخت نمی‌شود و جز با معصیت خدا بدبخت نمی‌گردد».</p> <p>حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خوشبخت‌ترین مردم، بی‌میل‌ترین آنان به دنیا و بدبخت‌ترین مردم، مایل‌ترین آنان به دنیا است».</p>
(انسان: ۳)؛ (کهف: ۲۹)	<p>«ما راه را به انسان نشان دادیم یا شکرگزاری می‌کند یا کفران خواهد کرد» (نقش اراده و اختیار انسان).</p> <p>خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «بگو، دین حق همان است که از جانب پروردگار شما آمد. پس، هر که می‌خواهد ایمان آورد و هر کس می‌خواهد کافر گردد».</p>
<p>(طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۶: ص ۱۷۳)؛ (طارق: ۵)</p>	<p>حضرت علی علیهما السلام می‌فرماید: «کسی که به خودشناسی دست یابد، به بزرگ‌ترین سعادت و کامیابی رسیده است».</p> <p>خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است».</p>
<p>(سبحانی و محمدرضایی، ۱۳۸۵، ص ۱۴)؛ (حجرات: ۱۵)؛ شیخ صدوق، بی‌تا، ج ۲ ص ۲۸۲، ح ۲۴۵۷</p>	<p>ایمان راستین که باعث سعادت آدمی است، ایمان توأم با عمل است. قرآن درباره کسانی که به هیچ روی به لوازم عملی ایمان خود پایبند نیستند، می‌فرماید: «بادیه‌نشینان گفتند: ایمان آورده‌ایم. بگو: ایمان نیاورده‌اند، بلکه بگویند: اسلام آورده‌ایم».</p> <p>لقمان حکیم خطاب به فرزندش می‌فرماید: «ای فرزندم، به‌درستی که دنیا دریای ژرفی است که عالمان فراوانی در آن هلاک شده‌اند. پس، کشتی نجات خویش را در آن، ایمان به خداوند قرار ده».</p>

جدول ۱، بیانگر این است که در آیات و روایات اسلامی، وراثت، شرایط هنگام انعقاد نطفه، تغذیه، عوامل محیطی (خانوادگی و اجتماعی)، تربیت و تزکیه نفس، ایمان، اراده و اختیار انسان، بی میلی به دنیا، خودشناسی، الگوگیری از چهره‌های سعادت در قرآن و عبرت‌آموزی از چهره‌های شقاوت در قرآن، متغیرهای تأثیرگذار بر سعادت معرفی شده‌اند.

سخن پیامبر ﷺ بیانگر حالت تعلیقی سعادت و شقاوت ناشی از وراثت است و سخن دوم ایشان در زمینه نقش وراثت، بیانگر این است که فرزند ویژگی‌هایی از مادر و خویشان مادری دارا خواهد بود. همچنین، سخن امام صادق ع بیانگر این است که رفتار والدین در محیط خانه یا رفتار افراد بیگانه در اجتماع می‌تواند زمینه انحراف و شقاوت کودک را فراهم آورد. جدول ۲، متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت از منظر دانشمندان مسلمان را نشان می‌دهد.

جدول ۲. متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت از منظر دانشمندان مسلمان

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
(امام خمینی <small>رحمته</small> ، ۱۳۷۵، ص ۳۹۶)	امام خمینی <small>رحمته</small> درباره تهذیب نفس می‌فرماید: «آن عالمی که تزکیه نشده است خطرش بسیار زیادتر است. جاهل اگر فاسد هم باشد خودش فاسد است، اما اگر عالم فاسد باشد، عالم را فاسد می‌کند، کشور را به فساد می‌کشد؛ تزکیه قبل از تعلیم و تعلم است.»	امام خمینی <small>رحمته</small>	۱
	رعایت حدود شرعی، مکان و زمان و شرایط روحی و جسمی والدین هنگام انعقاد نطفه در سعادت یا شقاوت	فیض کاشانی	۲

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
<p>(فیض کاشانی، ۱۴۰۱ق، ج ۲: ص ۲۳۳-۲۳۴؛ همو، ۱۴۱۲ق، ج ۲۲: صص ۷۱۱- ۷۱۴، ۷۳۰-۷۳۳، ۷۱۷-۷۱۸، ۷۳۲- ۷۳۳ و ۷۱۵-۷۱۷؛ همو، ۱۳۹۹ق، ج ۱: صص ۲۵۲ و ۴۴۹؛ همو، ۱۳۸۳ق، ص ۲۰۲؛ همو، ۱۳۷۱، ص ۲۰۷- ۲۱۰؛ همو، ۱۴۱۸ق، ص ۲۶۱)</p>	<p>کودک نقش دارد. ملازم بودن با فضایل اخلاقی شجاعت، عفت و عدالت. در نظر گرفتن نیاز کودک به انس و الفت، حفظ حرمت و کرامت و توجه به توانایی های وی از سوی والدین و اجتماع که از ناهنجاری های اخلاقی و شقاوت فرد جلوگیری می کند. نقش تهذیب نفس در سعادت والدین باید برای اوقات بیکاری و فراغت فرزندان برنامه ریزی کنند و در این اوقات، کنار فرزندان و اهل و عیال خود باشند و با بیان لطایف و ظرایف، آن ها را پرورش دهند.</p>		
<p>(غزالی، ۱۹۸۸م، ج ۳: ص ۷۱؛ همان، ج ۲: ص ۲۱۷؛ همان، ج ۲: صص ۲۱۷-۲۱۸ و ۵۹؛ همو، ۱۹۸۸م، ص ۱۱۴؛</p>	<p>غزالی در زمینه وراثت و تأثیر آن بر شخصیت فرزند تأکید می کند، دختران خود را به مردان زشت روی، بدخوی، سست ایمان و بی توجه به وظایف خویش تزویج نکنید. فرزند امانتی است نزد پدر و مادر که هیچ آلودگی ندارد و سراسر استعداد است؛ پس، لازم است از آغاز، مراقب تربیت او باشند و به او ادب آموزند و اخلاقش را پاک کنند و به خوی نیکو عادتش دهند و او را از عوامل منفی تربیتی بازدارند. و او کسی است که با رفتار ناپسند خود، فرزندش را در معرض</p>	<p>ابوحامد محمد غزالی</p>	<p>۳</p>

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
همان، ج ۳: ص ۲۶؛ همو، ۱۴۱۴ق، ص ۱۲۸؛ همو، ۱۹۸۸م، ص ۹۲	<p>عاق نمی‌نهد.</p> <p>پدر و مادر باید کودک را ببوسند و با او به مهر رفتار کنند، بدزبانی نکنند، بین فرزندان ناحق فرق نهند و به آنان برابر هدیه دهند، بین دختر و پسر فرق نهند و از یکی شاد و از دیگری اندوهگین نشوند. از او بیش از توانش نخواهد.</p> <p>پدر و مادر باید در تربیت کودک بکوشند و او را از پیامدهای ناگوار حرام‌خواری آگاه سازند.</p> <p>آنچه را معلّم نیکو شمارد، از نگاه کودک هم نیکوست و هرچه را وی بد بداند، نزد آن‌ها نیز ناپسند است.</p>		
(یحیی بن زکریا، ۱۳۶۵، صص ۳۷- ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۵ و ۱۱۷؛ بهشتی و دیگران، ۱۳۸۸، ج ۲: ص ۵۴؛ یحیی بن زکریا، ۱۳۶۵، صص ۵۴-۵۶ و ۱۷۰)	<p>۱. ملازم‌بودن با فضایل اخلاقی: عدالت (صداقت، الفت، صلة رحم، مکافات، حسن شرکت، حسن قضا، تودّد، عبادت)؛ شجاعت (بزرگی نفس، نجّدت، بزرگ همتی، ثبات، حلم، سکون، شهامت، احتمال کدّ)؛ عفت (حیا، دعه، صبر، سخاوت، حرّیت، قناعت، دماثت، انتظام، حُسن هدا، مسالمت، وقار، ورع)؛ حکمت (ذکاء، ذُکر، تعقل، صفای ذهن، جودت ذهن، سهولت تعلم) و تلاش دائم برای تقویت آن‌ها در نفس؛</p> <p>۲. اشتیاق و نشاط برای رسیدن به سعادت؛</p>	مسکویه	۴

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
	<p>۳. شـرمنـدگی از جهـل و نقصان قریحه؛</p> <p>۴. تحـصیل علـوم حقیقی و معارف یقینی.</p> <p>از نظر مسکویه، سعادت و کمال انسان، در گرو انجام دادن کارهای انسانی بر اساس تعقل و اندیشیدن است.</p> <p>وی به نقش محبت، اراده، دین و شریعت در تربیت و سعادت فرد نیز اشاره دارد.</p>		
<p>(طوسی، ۱۳۸۷، صص ۱۰۴، ۸۱-۸۹، ۶۴، ۱۰۶، ۱۳۵، ۲۲۳، ۲۵۸، ۲۶۴ و ۷۶-۷۷)</p>	<p>«طبیعت بعضی از مردم اقتضای خیر می کند و به هیچ وجه از آن انتقال نمی کند و ایشان اندک اند و طبیعت بعضی اقتضای شر می کند و به هیچ وجه قبول خیر نمی کنند و ایشان بسیارند و باقی متوسطانند که به مجالست اختیار خیر می شوند و به مخالفت اشرار شریر می شوند» (وراثت)</p> <p>خواجه طوسی، سعادت را اشرف و اکرم چیزها و فضایل اخلاقی عفت، شجاعت، حکمت و عدالت را اساس دستیابی به سعادت می داند. وی به نقش تربیت و تهذیب نفس، ایمان و محبت به خداوند و نیز محبت والدین و مریبان (در تربیت) به کودک و اراده در سعادت اشاره داشته است.</p>	<p>خواجه نصیرالدین طوسی</p>	۵

ردیف	دانشمند مسلمان	متغیر	منبع
۶	ابن خلدون	ابن خلدون ملکات ایمان، طاعت و اخلاص را در رسیدن به سعادت مؤثر می‌داند. همچنین، از نظر وی، آب‌وهوا، محیط‌زیست و نوع غذا بر روان، اخلاق و تربیت تأثیر گذارند. ابن خلدون عقیده دارد کسانی که از شیر و گوشت شتر تغذیه می‌کنند، شکیبا، توانمندند و در سختی‌ها و گرفتاری‌ها تحمل بیشتری دارند.	(ابن خلدون، ۱۹۸۸م، صص ۴۶۸، ۹۰ و ۴۹-۹۱)
۷	دانشمندان گروه اخوان الصفا	عناصر اجساد و ترکیب آن‌ها (وراثت)، خاک مناطق و شهرها و هوای آن‌ها، رشد بر اساس خوی و عادت پدران، معلمان و مربیان (تربیت و الگوپذیری)، وضعیت ستارگان و اجرام آسمانی هنگام ولادت (زمان انعقاد نطفه) را از اصول مؤثر بر اخلاق و خارج از دایره اختیار شخص می‌داند.	(اخوان الصفا، ۱۴۰۵ق، ج ۴: ص ۶۴)
۸	فارابی	پدید آوردن خلق جمیل و قوه الذهن ملازم بودن با فضایل اخلاقی (فضایل نطقیه: حکمت و زیرکی، و فضایل خَلقیه: شجاعت، عفت، سخاوت و عدالت). تعلیم و تربیت برای آموزش سعادت و راه وصول به آن، از طریق شناخت افعال و اعمالی که به سعادت منتهی می‌شود. نقش اراده در سعادت انسان	(فارابی، ۱۹۸۷م، ص ۱۸۱؛ همو، ۱۴۰۵ق، ص ۳۰؛ همو، ۱۳۶۶، صص ۸۴-۸۵ و ۸۱)

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
(نراقی، بی تا، ج ۱: صص ۸، ۹، ۳۶، ۴۵-۴۶، ۳۹؛ نراقی، ۱۳۶۲، صص ۷-۸، ۱۸، ۲۱، ۲۳، ۲۷ و ۳۴)	نراقی، هدف غایی تعلیم و تربیت را دستیابی به سعادت ذکر می کند. وی تقویت قوه عقلی، تربیت اخلاقی و تحول درونی را ضمن عمل بر ظواهر احکام شرعی، راه وصول به سعادت می داند و خودشناسی و فضیلت شناسی (حکمت، عفت و شجاعت) را از عوامل سعادت دنیا و آخرت برمی شمرد. وی شکم بارگی (شهوة شکم)، افراط در آمیزش جنسی، ریاکاری، خودپسندی، بدبینی و خشم افراطی را موجب انحراف اخلاقی و شقاوت فرد بیان می کند.	ملا مهدی نراقی	۹
(سعدی، ۱۳۶۷، باب ۱: صص ۲۷؛ همو، ۱۳۷۴، باب ۷: صص ۱۵۴ و ۱۵۵)	سعدی درباره وراثت و سرشت فرد می گوید: شمشیر نیک از آهن بد چون کند کسی؟ ناکس به تربیت نشود، ای حکیم، کس باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره بوم خس وی درباره تربیت می گوید: هر که را در خُردی اش ادب نکنند در بزرگی فلاح از او برخاست	سعدی	۱۰
(مجلسی، ۱۳۸۲، ج ۸: صص ۲۰۵؛ همان، ج ۷۱: صص ۶۸-۶۹، ۸۳ و ۱-)	ملازم بودن با فضیلت های برتر: عشق یا محبت شدید به خداوند، صدق حدیث؛ صبر در معانی ذیل: صبر در طاعت، شجاعت، رازداری، کظم غیظ	علامه مجلسی	۱۱

منبع	متغیر	دانشمند مسلمان	ردیف
۱۵؛ همان، ج ۵: ص ۲۲۶، ۶، ۱۵۸)	و شرح صدر؛ توکل، اخلاص، شکر و حُسن خلق در تعاملات اجتماعی؛ علامه مجلسی به نقش اراده نیز اشاره دارد.		
(جاحظ، بی تا، ج ۲: ص ۱۴۵ و ۱۴۸؛ همان، ج ۴: ص ۱۳۵؛ همو، ۱۹۵۵م، ص ۴۷- (۴۸)	به اعتقاد جاحظ، موقعیت جغرافیایی و آب و هوای سرزمینی که فرد در آن زندگی می کند، می تواند در عقل و هوش، عواطف و احساسات، قوت بدنی و شخصیت وی تأثیر بگذارد. همچنین، وی به نقش دوست و هم نشین و اراده نیز در سعادت یا شقاوت انسان اشاره دارد.	جاحظ	۱۲
(ابن سینا، ۱۴۰۴ق، صص ۴۲۳، ۴۴۲، (۴۵۵)	کسب فضایل اخلاقی (حکمت، عفت، شجاعت و عدالت) در سعادت. بهره گرفتن از سیره انبیای الهی و نیل به کمال در دو قوه علمی و عملی.	ابن سینا	۱۳

با تحلیل محتوای متن جدول ۲، این نکات به دست آمد که اولاً، متغیرهایی که دانشمندان مسلمان مطرح کرده اند، متأثر از آیات قرآن کریم و روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه معصومین علیهم السلام است و ثانیاً، از نظر دانشمندان مسلمان، وراثت، شرایط هنگام انعقاد نطفه (رعایت حدود شرعی، مکان و زمان و شرایط روحی و جسمی والدین)، نوع تغذیه، عوامل محیطی مانند آب و هوا و وضعیت اقلیمی، محیط خانوادگی (محبت والدین به فرزند، نوع رفتار والدین با فرزندان مثل عفت در گفتار و رفتار، تبعیض قائل نشدن بین فرزندان و تربیت صحیح آن ها) و محیط اجتماعی (محبت مربی به متربی، نقش دوست و هم نشین و موقعیت جغرافیایی محل زندگی)، خودشناسی، تربیت، تهذیب نفس، ایمان و عشق به خداوند، تعقل و اندیشیدن،

ملازمت با فضایل اخلاقی (شجاعت، عفت، سخاوت و عدالت) و دوری از رذایل اخلاقی (حالت افراط و تفریط در فضایل اخلاقی)، اراده، اشتیاق و نشاط فرد برای رسیدن به سعادت و تحصیل علوم حقیقی و معارف یقینی، متغیرهای تأثیرگذار بر سعادت انسان هستند.

با تحلیل مطالب جدول ۱ و ۲ که از مضامین آیات و روایات و آراء دانشمندان مسلمان گرفته شده است، این مطلب دریافت می‌شود که وراثت؛ رعایت حدود شرعی، مکان و زمان و شرایط روحی و جسمی والدین هنگام انعقاد نطفه؛ تغذیه؛ عوامل محیطی (اقلیم، محیط خانوادگی و اجتماعی)؛ تربیت؛ تهذیب نفس؛ اراده؛ ایمان توأم با عمل؛ خودشناسی؛ ملازمت با فضایل اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی، الگوگیری از چهره‌های سعادت در قرآن و عبرت‌آموزی از چهره‌های شقاوت در قرآن، از متغیرهای تأثیرگذار بر سعادت انسان هستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

سعادت یا خوشبختی به منزله یکی از مسائل مهم و اساسی زندگی انسان، از جمله مباحث مهم دینی، فلسفی، کلامی و اخلاقی است و از نظر علمای اخلاق، سعادت حقیقی آن است که انسان از نظر اخلاق فاضله و ملکات راسخه و اعمال و رفتارش به مقامی از معنویت و کمال برسد که هیچ عاملی نتواند ظاهر یا باطنش را تغییر دهد.

با بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد، به جز این پژوهش، تاکنون تحقیقی با این موضوع صورت نگرفته و تحقیقات گذشته، به بررسی تطبیقی سعادت و شقاوت از دیدگاه دانشمندان مسلمان پرداخته و درباره متغیرهای مؤثر بر سعادت سخن نگفته‌اند.

مقایسه نتایج پژوهش‌های مرتبط گذشته با داده‌های این پژوهش، نشان‌دهنده این است که نتایج پژوهش در زمینه سعادت و فضایل اخلاقی با نتایج تحقیقات اسمخانی و یوسفی (۱۳۹۴)، تقی‌زاده و حسینی شاهرودی (۱۳۸۸)، صادقی و مهدوی‌نژاد (۱۳۸۹)، صبری و علوی (۱۳۹۴)، میرزاییگی و فروهی (۱۳۹۶) و اربابیان و زمانی (۱۳۸۹)، در زمینه تهذیب و تزکیه نفس با نتایج تحقیق اسمخانی و یوسفی (۱۳۹۴)، در موضوع الگوهای سعادت با نتایج پژوهش بابایی و محمدی (۱۳۹۰)، و در موضوع نقش ایمان در سعادت با نتایج تحقیق غیبی و شمالی (۱۳۹۰) هم‌خوانی دارد.

در هیچ‌یک از تحقیقات صورت گرفته تاکنون به نقش وراثت، شرایط هنگام انعقاد نطفه، تغذیه، محیط، تربیت، خودشناسی، تعقل و اندیشیدن، علم و معرفت و عبرت‌آموزی پرداخته نشده است و تحقیقات گذشته، اغلب به بررسی تطبیقی سعادت و شقاوت از دیدگاه دانشمندان مسلمان و غیرمسلمان و تحلیل معنای سعادت از نظر آن‌ها توجه داشته‌اند و به متغیرهای مؤثر بر تحصیل سعادت پرداخته نبرداخته‌اند.

با مطالعه و تحلیل محتوای منابع اسلامی این گونه دریافت شد که در فرهنگ اسلامی، با توجه به آیات و روایات، سعادت به منزله برترین غایتی که انسان در جست‌وجوی آن است، به دو گونه پنداری و واقعی تقسیم می‌شود و متغیرهای زیادی بر آن تأثیر دارند؛ از جمله وراثت، رعایت حدود شرعی، مکان و زمان و شرایط روحی و جسمی والدین هنگام انعقاد نطفه، تغذیه، عوامل محیطی (اقلیم محل زندگی، محیط خانوادگی و محیط اجتماعی)، تربیت، تهذیب نفس، اراده، ایمان، خودشناسی، بی‌میلی به دنیا، تعقل و اندیشیدن، علم و معرفت، ملازمت با فضایل اخلاقی، الگوگیری از چهره‌های سعادت در قرآن و عبرت‌آموزی از چهره‌های شقاوت در قرآن.

با توجه به متغیرها، خانواده نقش مهمی در ایجاد زمینه سعادت یا شقاوت فرد دارد. والدین از نظر وراثت، شرایط هنگام انعقاد نطفه، تغذیه، فراهم آوردن محیط مناسب برای رشد همه‌جانبه و تربیت کودک و همچنین، به‌عنوان الگوهای اولیه برای کسب فضایل اخلاقی و تقویت ایمان فرزند، نقش مهمی ایفا می‌کنند. والدین و مربیان می‌توانند با معرفی الگوهای سعادت در قرآن و نیز وصف چهره‌های شقاوت در قرآن (برای عبرت‌آموزی و تربیت صحیح کودک) در سعادت وی نقش داشته باشند.

با توجه به عواملی که در سعادت انسان نقش دارند، وراثت و زمان و شرایط انعقاد نطفه (که در روایات اسلامی متعددی بیان شده‌اند) و تأثیری که بر عواطف، شخصیت و جسم انسان دارند نیز زمینه‌ساز سعادت یا شقاوت فرد هستند. فضایل اخلاقی بر روح و روان انسان تأثیر می‌گذارند و در نتیجه، افعال انسان از آن تأثیر می‌پذیرد. همچنین، همان گونه که در روایات هم آمده است، تغذیه با تأثیر بر جسم و روح انسان، بر اخلاق و افعال او را تأثیر می‌گذارد.

اگر انسان به حال خود رها شود، به بدی و شرگرایش می‌یابد؛ بنابراین، نفس انسان به تربیت و تزکیه نیاز دارد؛ فرد تربیت‌شده با در نظر گرفتن حقوق فردی و

اجتماعی و حدودی که شرع برایش مشخص کرده است و با عبرت‌آموزی از چهره‌هایی که راه شقاوت را دنبال کرده و گرفتار عذاب شده‌اند، از رذایل اخلاقی پرهیز و رعایت قوانین دینی و اجتماعی را ارزش تلقی می‌کند و با دوری از ظلم و قانون‌گریزی که ریشه بسیاری از مشکلات و زمینه‌ساز شقاوت است، مسیر سعادت خود و جامعه را هموار می‌کند.

پیشنهادها

در فرهنگ اسلامی، توجه به همه متغیرها به‌منزله عوامل مؤثر بر تحصیل سعادت، ضروری به نظر می‌رسد؛ از این رو، با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌گردد، در کلاس‌های آموزشی پیش از ازدواج، جوانان با اهمیت شرایط هنگام انعقاد نطفه، چگونگی رفتار با کودک و تربیت او و نقش والدین در سعادت یا شقاوت فرزندان آشنا شوند.

همچنین، در امر تعلیم و تربیت، به آموزش سعادت و راه وصول به آن از طریق شناخت افعال و اعمالی که به سعادت منتهی می‌شود و ملازمت متریبان با فضایل اخلاقی به‌منزله عامل مؤثر در تحصیل سعادت و نیز معرفی بیشتر چهره‌های سعادت در کتب درسی توجه گردد. در جلسات اولیا و مربیان نیز والدین با شیوه‌های صحیح تربیت فرزند و رفتار با فرزندان و نقش شیوه‌های تربیتی و گفتار و رفتار والدین در سعادت یا شقاوت فرزندان آشنا شوند.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم (۱۳۷۴)، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، قم: دار الغدیر.
۲. نهج البلاغه (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
۳. ابن خلدون، عبدالرحمان (۱۹۸۸م)، مقدمه ابن خلدون، بیروت: دار الفکر.
۴. ابن سینا (۱۴۰۴ق)، الشفاء، طبیعیات و الهیات، قم: مرعشی نجفی.
۵. اخوان الصفا (۱۴۰۵ق)، رسائل، قم: مکتب اعلام اسلامی.
۶. اربابیان، منصور و مهدی زمانی (۱۳۸۹)، بررسی و نقد نظریه سعادت ارسطویی در پرتو مفهوم قرآنی سعادت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام‌نور.
۷. اسمخانی، شکوفه و محمدتقی یوسفی (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی سعادت و شقاوت از دیدگاه قدیس توماس آکوئیناس و آیت‌الله جوادی آملی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام.
۸. ارمندیانی، مهدیه و حسن اصغرپور (۱۳۹۶)، مؤلفه‌های سعادت و شقاوت در قرآن و روایات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه قرآن و حدیث.
۹. امام خمینی رحمته الله علیه، سید روح‌الله (۱۳۷۵)، چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
۱۰. بابایی، فاطمه و کریم محمدی (۱۳۹۰)، بررسی الگوهای سعادت و شقاوت در قرآن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشگاه تربیت معلّم.
۱۱. بهشتی، محمد، مهدی ابوجعفری، علی نقی فقیهی و علیرضا اعرافی (۱۳۸۸)، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد ۲)، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
۱۲. بهشتی، محمد، مهدی ابوجعفری و علی نقی فقیهی (۱۳۸۸)، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد ۴)، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.

۱۳. بهشتی، محمد (۱۳۹۰)، *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن* (جلد ۵)، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
۱۴. تقی زاده، صدیقه و مرتضی حسینی شاهرودی (۱۳۸۸)، *سعادت و شقاوت در فلسفه (ابن سینا، شیخ اشراق، ملاصدرا) و قرآن*، پایان نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۳۷)، *غرر الحکم و درر الکلم*، تهران: محمد علی الانصاری القمی.
۱۶. جاحظ، ابو عثمان (بی تا)، *الحيوان*، با شرح و تحقیق عبدالسلام محمد هارون، بیروت: بی نا.
۱۷. _____ (۱۹۵۵م)، *العثمانية، حقه و علق عليه عبدالسلام محمد هارون*، مصر: دار الكتاب العربی.
۱۸. جاهد، رضا (۱۳۹۱)، *گنج های معنوی*، تهران: سنبله و آیین تربیت.
۱۹. حر عاملی (۱۴۰۳ق)، *وسائل الشیعة*، تهران: اسلامیه.
۲۰. حقی البروسوی، اسماعیل (۱۴۰۵ق)، *تفسیر روح البیان*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. دادبه، اصغر (۱۳۸۳)، *کلیات فلسفه*، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲۲. ذوالفقاری، غلامحسین (۱۳۸۵)، *رهنمون (سخنان بزرگان، مشاهیر و نوابغ جهان)*، تهران: اوسان.
۲۳. رفیعی، بهروز و علیرضا اعرافی (۱۳۹۰)، *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد ۳) امام محمد غزالی*، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
۲۴. سبحانی، جعفر و محمد محمد رضایی (۱۳۸۵)، *اندیشه اسلامی ۱*، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲۵. سعدی، مصلح الدین (۱۳۶۷)، *کلیات*، نسخه ذکاء الملک، تهران: جاویدان.

۲۶. سعدی، مصلح الدین (۱۳۷۴)، گلستان، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران: خوارزمی.
۲۷. شرفی، محمدرضا (۱۳۷۷)، راهنمای ازدواج جوانان، تهران: تزکیه.
۲۸. شریعت، فرشاد و امید شفیع قهفرخی (۱۳۹۴)، «جان لاک و مسئله خوشبختی»، فصلنامه غرب‌شناسی بنیادی، سال ۶، ش ۱، ص ۷۵-۱۰۳.
۲۹. شیخ صدوق، ابوجعفر (بی تا)، من لا یحضره الفقیه، قم: اسلامی.
۳۰. صادقی، افلاطون و محمدحسین مهدوی نژاد (۱۳۸۹)، رویکرد ارسطو به مسئله سعادت و مقایسه آن با سعادت در آیات و روایات اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام‌نور.
۳۱. صبری، علی و سید محمد کاظم علوی (۱۳۹۴)، رابطه سعادت و فضیلت از دیدگاه ارسطو و فارابی، سبزوار: دانشگاه تربیت معلّم.
۳۲. صانعی، صفدر (۱۳۶۱)، بهداشت ازدواج از منظر اسلام، تهران: عبدالرحیم علی.
۳۳. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه علمی مطبوعات.
۳۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۴)، مجمع البیان فی تفسیر المیزان، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
۳۵. طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۸۷)، اخلاق ناصری، تصحیح: مرتضی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: خوارزمی.
۳۶. عمید، حسن (۱۳۷۹)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
۳۷. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰ق)، تفسیر عیاشی، تهران: اسلامی.
۳۸. غزالی، ابوحامد محمد (۱۴۱۴ق)، منهاج العارفين، بیروت: دار الکتب العلمیة.
۳۹. _____ (۱۳۵۱)، احیاء العلوم الدین، بیروت: دار المعرفة.
۴۰. _____ (۱۹۸۸م)، الادب فی الدین، بیروت: دار العلمیة.

۴۱. غیبی، ولی (۱۳۹۰)، *رابطه لذت و سعادت از دیدگاه اپیکور*، ارسطو و ملاصدرا، رساله دکتری، قم: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام.
۴۲. فارابی، ابونصر (۱۹۸۷م)، *رساله التنبیه علی سبیل السعادة*، تحقیق دکتر سبحان خلیفات، اردن: کلیه الادب.
۴۳. _____ (۱۴۰۵ق)، *فصول منتزعه*، تهران: الزهرا علیها السلام.
۴۴. _____ (۱۳۶۳)، *احصاء العلوم*، ترجمه حسین خدیو جم، تهران: شرکت علمی و فرهنگی.
۴۵. _____ (۱۳۶۶)، *السیاسة المدنیة الملقب بمادیء الموجودات*، تهران: الزهرا علیها السلام.
۴۶. فتحعلی خانی، محمد، علیرضا اعرافی و فصیحی زاده (۱۳۹۰)، *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد ۱)*، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
۴۷. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۰۱ق)، *مفاتیح الشرائع*، قم: مجمع الذخائر الاسلامیه.
۴۸. _____ (۱۴۱۲ق)، *الوافی*، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمؤمنین علیه السلام.
۴۹. _____ (۱۴۱۸ق)، *النخبة فی الحکمة العملية والاحکام الشرعية*، قم: سازمان تبلیغات.
۵۰. _____ (۱۳۸۳ق)، *الحقائق فی محاسن الاخلاق*، قم: اسلامی.
۵۱. _____ (۱۳۹۹ق)، *تفسیر الصافی*، بیروت: الاعلمی.
۵۲. _____ (۱۳۷۱)، *ده رساله (الفت نامه)*، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمؤمنین علیه السلام.
۵۳. قاسمی اوزان، مریم، زهرا خزائی و نفیسه ساطع (۱۳۹۱)، *رابطه سعادت و لذت از منظر جان استوارت میل و ابن سینا*، پایان نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم.

۵۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳)، الکافی، تهران: اسلامی.
۵۵. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۲)، بحار الانوار الجامعة لدر الاخبار الائمة الاطهار، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۵۶. _____ (۱۳۸۷)، فضیلت ازدواج، آداب زناشویی و همسر داری در اسلام، ویرایش داوود احمدی، قم: مؤسسه بیت الاحزان فاطمه عليها السلام.
۵۷. محمدی اشتهاودی، محمد (۱۳۸۷)، قصه های قرآن به قلم روان، تهران: نبوی.
۵۸. موسوی، فاطمه و رضا اکبریان (۱۳۹۰)، حقیقت سعادت از دیدگاه ملاصدرا و علامه طباطبایی، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۵۹. میرزاییگی، مهسا و ناصر فروهی (۱۳۹۶)، بررسی راه های رسیدن به سعادت عظمی از دیدگاه حکمت مشاء، پایان نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشگاه تبریز.
۶۰. نراقی، ملامهدی (بی تا)، جامع السعادت، قم: اسماعیلیان.
۶۱. نراقی، احمد (۱۳۶۲)، معراج السعادة، تهران: رشیدی.
۶۲. ویسی، شیوا و ناصرالدین حسن زاده (۱۳۹۵)، بررسی سعادت و راه های تحصیل آن بر اساس دیدگاه مولانای رومی و فارابی، پایان نامه کارشناسی ارشد، ملایر: دانشگاه ملایر.
۶۳. یحیی بن زکریا (۱۳۶۵)، تهذیب الاخلاق، مقدمه و تصحیح محمد دامادی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

References

1. *The Holy Quran* (1995), Translated by Mehdi Elahi Ghomshei, Qom: Dar al-Ghadir.
2. *Nahj al-Balaghah* (2000), translated by Mohammad Dashti, Qom: mashhour.
3. Amid, H. (2000), *Amid Persian Culture*, Tehran: Amirkabir.
4. Arbabian, M. & Zamani, M. (2010), *A Study and Critique of the Aristotelian Theory of Happiness in the Light of the Quranic Concept of Happiness*, Master Thesis, Tehran: Payame Noor University.
5. Armandiani, M. and Asgharpour h. (2017), *Components of Happiness and Cruelty in the Qur'an and Traditions*, Master Thesis, Tehran: University of Quran and Hadith.
6. Ayashi, M. (1380 AH), *Tafsir Ayashi*, Tehran: Islamic Scientific Library.
7. Babaei, F. & Mohammadi, K. (2011), *a Study of Patterns of Happiness and Cruelty in the Qur'an*, Master Thesis, Tabriz: Tarbiat Moallem University.
8. Beheshti, M. (2011), *Theories of Muslem Scientists in Education and Its Principles*, volume 5, Fayd Kashanis, Tehran: Publications Howzeh - University Co – Operation Center & Samt.
9. Beheshti, M., Abujaafari, M. & faqihi, A. (2009), *Theories of Muslem Scientists in Education and Its Principles*, volume 2, supervised by: Ali Reza Aarafi, Tehran: Publications Howzeh - University Co – Operation Center & Samt.
10. Beheshti, M., faqihi, A. & Abujaafari, M. (2009), *Theories of Muslem Scientists in Education and Its Principles*, volume 4, supervised by: Ali Reza Aarafi, Tehran: Publications Howzeh - University Co – Operation Center & Samt.
11. Dadbeh, A. (2004), *Generalities of Philosophy*, Tehran: Payame Noor State University
12. Ekhvan al-safa (1405 AH), *Rasa'il*, Qom: Publishing Center, Islamic Media Office.
13. Esmkhani, Sh. & Yousefi, M. T. (2015), *A Comparative Study of Happiness and Cruelty from the Perspective of Saints Thomas Aquinas and Ayatollah Javadi Amoli*, Master Thesis, Qom: Baqir al-AUloom University.
14. Faiz Kashani, M. (1383 AH), *al-Haqayeq fi Mahasen al-Akhlaq*, Qom: Islamic Publishing Institute.
15. Faiz Kashani, M. (1399 AH), *Tafsir al-Safi*, Beirut: Scientific Institute.
16. Faiz Kashani, M. (1401 AH), *Mafatih al-sharae*, Qom: The Islamic Munitions Complex.
17. Faiz Kashani, M. (1412 AH), *Al-Wafi*, Isfahan: School of Imam Amir al-Mo'menin.
18. Feiz Kashani, M. (1418 AH), *al-Nokhbeh fi al-Hekmat al-Elmya*, Qom: Propaganda Organization.
19. Faiz Kashani, M. (1992), *ten treatises (Ulfatnameh)*, Isfahan: School of Imam Amir al-Mo'menin.
20. Farabi, A. (1405 AH), *Fosul al-Montazee*, Tehran: al-Zahra.
21. Farabi, A. (1984), *Ehsao al-olum*, translated by Hussein Khadyujum, Tehran: Scientific and cultural Company.
22. Farabi, A. (1987), *al-syasad al-Madanyah*, Tehran: al-Zahra.
23. Farabi, A. (1987), *al-Tanbih ala Sabil al-Saadat*, research by Dr. Sobhan Khalifat, Jordan: Kleieh al-Adab, the Section of the philosophy of the Jordanian society.
24. Fathalikhani, M. & Colleagues (2012), *Theories of Muslem Scientists in Education and Its Principles*, volume 1, Tehran: Publications Howzeh - University Co – Operation Center.
25. Ghasemi Ozan, M., Khazaei Z. and Saateh N. (2012), *The Relationship between Happiness and Pleasure from the Perspective of John Stuart Mill and Ibn Sina*, M.Sc. Thesis, Qom: Qom University.
26. Ghazali, M. (1414 AH), *Minhaj al-Arifin*, Beirut: Dar al-Kitab al-Almiyah.
27. Ghazali, M. (1988), *al-Adab fi al-Din*, Beirut: Dar al-Elmiya.
28. Ghazali, M. (1972), *Ehya al-Olum al-Din*, Beirut: Dar al-Ma'rifah.
29. Gheybi, v. (2011), *the relationship between pleasure and happiness from the perspective of Epicurus, Aristotle and Mulla Sadra*, PhD thesis, Qom: Baqir al-AUloom University.
30. Haqqi al-Brusawi, I. (1405 AH), *Tafsir Ruh al-Bayan*, Beirut: Dar al-Ehya al-Torath al-Arabi.
31. Horr Ameli (1403 AH), *Wasa'il al-Shi'ah*, Tehran: Islamiah.
32. Ibn Khaldun, Abd al-Rahman (1988), *Introduction to Ibn Khaldun*, Beirut: Dar al-Fikr.
33. Ibn Sina (1404 AH), *al-Shefa, Tabieyat & Elaheyat*, Qom: al-Marashi Al-Najafi School.
34. Imam Khomeini, Seyyed Ruhollah (1996), *forty hadiths*, Tehran: Institute for Organizing and Publishing the Works of Imam Khomeini.
35. Jahed, R. (2012), *Spiritual Treasures*, Tehran: Sonboleh & aeyn tarbiat.
36. Jahez, A. (1955), *Ottomanyeh*, serch by Abd al-Salam Mohammad Harun, Egypt: Dar al-Kitab al-Arabi.
37. Jahez, A. (n. d), *al-Haywan*, with commentary and research by Abd al-Salam Mohammad Harun, seven volumes, Egypt: Mustafa al-Babi al-Halabi School and Oladeh.
38. Koleini, M. (1984), *al-Kafi*, Tehran: Islamic.
39. Majlisi, M. (2003), *Behar al-anvar al-Jame'a Le dorr al-Akhbar al-Aemme al-Athar*, Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah.

40. Majlisi, M. (2008), *The Virtue of Marriage, Marital Etiquette and Marriage in Islam*, Edited by Davood Ahmadi, Qom: Beit al-Ahzan Fatemeh Cultural and Artistic Institute.
41. Mirzabeigi, M. & Forouhi, N. (2017). *Investigating the Ways to Achieve Great Happiness from the Perspective of Hekmat-e-Masha*, M.A. Thesis: University of Tabriz.
42. Mohammadi Eshtehardi, M. (2008), *Stories of the Quran*, Tehran: Nabavi.
43. Mousavi, F. & Akbarian, R. (2011), *the Truth of Happiness from the Perspective of Mulla Sadra and Allameh Tabatabai*, M.A. Thesis, Tehran: Tarbiat Modares University.
44. Naraghi, A. (1983), *Meraj al-Saadat*, Tehran: Rashidi.
45. Naraghi, M. (n.d), *Jame al-Saadat*, Qom: Ismailiyan.
46. Rafiei, B. (2011), *Theories of Muslem Scientists in Education and Its Principles, volume 3, Imam mohammad Chazzali*, Supervised by Ali Reza Aarafi, Tehran: Publications Howzeh - University Co – Operation Center & Samt.
47. Saadi, M. (1988), *Generalities*, Zaka al-Molk version, Tehran: Javidan.
48. Saadi, M. (1995), *Golestan*, correction and explanation by Gholam Hossein Yousefi, Tehran: Kharazmi.
49. Sabri, A. & Alavi M. (2015), *the relationship between happiness and virtue from the perspective of Aristotle and Farabi*, Sabzevar: Teacher Training University.
50. Sadeghi, A. and Mahdavi Nejad, M. (2010), *Aristotle's approach to the problem of happiness and its comparison with happiness in Islamic verses and hadiths*, Master Thesis, Tehran: Payame Noor University.
51. Sanei, S. (1982), *marital health from the perspective of Islam*, Tehran: Abdolrahim Ali.
52. Sharafi, M. (1998), *Youth Marriage Guide*, Tehran: Tazkieh.
53. Shariat, F. and Shafiee Ghahferokhi, O. (2015), “John Locke and the Problem of Happiness”, *Journal of Fundamental Western Studies*, 6th year, No. 1, p. 75-103.
54. Sheikh Saduq, A. (n. d), *Man la Yazaroho al-Faqyh*, Qom: Islamic Publishing Institute.
55. Sobhani, J. & Mohammad Rezaei, M. (2006), *Islamic Thought 1*, Tehran: Payame Noor University.
56. Tabarsei, F. (536 AH), *Majma 'al-Bayan fi Tafsir al-Mizan*, Beirut: Dar al-Hayya al-Tarath al-Arabi.
57. Tabatabai, M. (1417), *al-Mizan Fi Tafsir al-Quran*, Beirut: Scientific Foundation for Publications.
58. Taghizadeh, S. & Hosseini Shahroudi, M. (2009), *Happiness and Cruelty in Philosophy (Ibn Sina, Sheikh Ishraq, Mulla Sadra) and Quran*, Master Thesis, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad.
59. Tamimi Amedi, A. (1958), *Ghorar al-Hekam & Dorar al-Kalem*, Tehran: Mohammad Ali al-Ansari al-Qomi.
60. Tusi, N. (2008), *Nasiri ethics*, edited by Morteza Minavi and Alireza Heidari (2006), Tehran: Kharazmi.
61. Weisi, SH. & Hassanzadeh, N. (2016), *A Study of Happiness and the Ways to Study It Based on the Perspectives of Rumi Molana and Farabi*, Master Thesis, Malayer: Malayer University.
62. Yahya Ibn Zakaria (1986), *Tahzib al-Akhlaq*, Introduction and correction by Mohammad Damadi, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
63. Zolfaghari, GH. (2006), *Rahnemoun (speeches of greats, celebrities and geniuses of the world)*, Tehran: Osan.